

ROMÁN KOLINDÁK ÉS MAGYAR KARÁCSONYI ÉNEKEK MOTÍVUMEGYEZÉSEI

A magyar és a román folklór összehasonlító vizsgálata több mint száz éves előzményekkel, hagyományokkal rendelkezik. Ezt a kutatási területet számtalan előítélet és meddő vita terhelte meg. Az ideológiai megalapozottságú viták ellenére a két etnikum folklórájának komparatív elemzése során a kutatók a legtöbb eredményt a balladatémák összehasonlító kutatásában érték el.¹

Dolgozatomban elsősorban arra a lehetőségekre szeretném felhívni az olvasók figyelmét, amely a román kolindák és a magyar karácsonyi énekköltészet összehasonlításában rejlik. Kísérletem nem előzménytelen, mivel Dömötör Tekla, Erdélyi Zsuzsanna, Faragó József, Kríza Ildikó és Lükő Gábor kutatásai számtalan alkalommal érintették a magyar karácsonyi népi énekköltészet, az archaikus magyar imádságok, valamint a román kolindák közötti analógiákat, kapcsolatokat.²

Kutatómunkámat nagy mértékben elősegítette és serkentette a Monica Brătulescu által 1981-ben megjelentetett román kolindakatalógus, mely első ízben kínált lehetőséget a román karácsonyi énekköltészet teljes áttekintésére és módszeres rendszerezésére. Sajnos az akkori totalitárius tudomány- és művelődéspolitikai nem kedvezett a vallásos jellegű, bibliai motívumokban gazdag szöveganyag kiadásának.³

Ha a jövőben sor kerül a román kolindatípusok szövegeinek közlésére is, akkor bizonyára majd tovább lehet gazdagítani azoknak a motívumegyezéseknek, párhuzamoknak a számát, amelyekre ebben az írásomban szeretnék figyelmeztetni.

*

Mielőtt a konkrét szövegek, motívumok összehasonlítására kitérnék, röviden összefoglalom a román kolindák és a magyar karácsonyi népelemek (kántáló- és regösénekek) legalapvetőbb jellegzetességeit.

A kolindálás olyan összetett karácsonyi szokás, melyet elsősorban a meghatározott időpontban és körülmények között elhangzó szöveg erejébe vetett hit (szómágia) határoz meg. Rendszerint jókívánásokat (pl. egészséget, bőséget, termékenységet, szerencsét stb.) kívánó és biztosító szövegekből, zenéből, táncból, megfelelő gesztus- és mimikaelemekből felépülő rítus. A kolindák epikus alkotások, jól meghatározott helyzethez, alkalomhoz igazított, kötődő, jókívánásokat és pozitív életminőségeket tolmácsoló énekek. Általában december 24-én este adják elő, de a szokás nagyon sok vidéken egészen karácsony első napjának reggeléig tarthat. A XX. század első felében a tradicionális román falvakban a 15–16. évüket már betöltött legények és fiatal házasemberek rendre meglátogattak minden házat. A második világháború utáni

1 Alexics 1897.; Faragó 1977., 1981. 147–156.; Fochi 1975.; 1984.; Vargyas 1976.

2 Dömötör 1983. 139–145.; Erdélyi 1976.; Kríza 1982.; Lükő 1981. 611–618.;

3 Brătulescu 1981. típusjegyzékét és a tartalmi kivonatokat angol nyelven is közölte.

évtizedekben, különösen az 1962-es kollektivizálás után már csak a nagyleányos portákat tisztelték meg. A román közösségekben az éneklő csoportot dobos, furulyás vagy más zenész kíséri. A kolindálás napjainkban is nagy kurjongatással, rikoltozással és lármakeltéssel jár. A ház előtt egy szószóló verses köszöntőt mond, majd közösen énekelnek, s a dalolást bent a házban is folytatják. Utána legtöbbször megtáncoltatják a leányokat és a fiatal menyecskéket. A házigazda a köszöntőket borral, pálinkával és kaláccsal kínálja meg. A kapott italt, füstölt kolbászt, gyümölcsöt és süteményeket (újabban pénzt is) egy közös lakomán fogyasztják el.¹

A magyar karácsonyi kántálás megregölés a román kolindálás gyakorlatával hasonló funkciójú és szerkezetű szokás. A kántálásra a magyarságnál rendszerint december 24-én este került sor. A szokás elnevezése a latin *cantare*, vagyis énekelni szóból származik, s egész folklórterületünkön kántálóknak nevezik a karácsony idején házról házra járó köszöntőket. A magyar énekes szokás voltaképpen egy általános, összeurópai karácsonyi rítus jellegzetes, sajátos megvalósulási formája.

Már a XVI. századi írott forrásaink jelzik, hogy karácsony estéjén kántálóénekek csendültek fel a házaknál. Az utóbbi évszázadban csak a gyermekek és az iskolások körében maradt közkedvelt. Erdély hagyományörzőbb vidékein (pl. Mezőségen, Székelyföldön stb.) és a moldvai csángó falvakban a gyermekek koraesti kántálása mellett fennmaradt a felnőttek csoportos éneklése is. Ezek a csoportok rendszerint falurészenként, rokonsági vagy (Erdélyben) vallási alapon szerveződtek. Minden háznál két-három (Jézus élettörténetéről szóló) vallásos éneket adtak elő. Ezekhez a dalokhoz rendszerint bekérező, adománykérő és köszönő mondókák, rigmusos verses szövegek társultak. A házigazdák behívták az énekeseket, s rendszerint itallal és süteménnyel kínálták meg őket. A magyar ajkú cigányok a székelyföldi földműves magyarságtól már a két világháború közötti időszakban átvették a karácsony estéjén élő kántálás gyakorlatát, s főleg adománykérő jelleggel napjainkban is gyakorolják.

A kántáláshoz fűződő énekes és prózai alkotások számbeli gazdagságával a naptári év más jeles napjainak költészete aligha vetekedhet. A legtöbb ének egyházi eredetű, de ennek ellenére az egyház már a XVIII. század végétől megtagadta ezt a hagyományt.

A kántáláshoz hasonlóan a magyar regölés is a karácsonyi ünnepkör szerves része. A magyar regölésnek élő hagyománya ma már csak a Székelyföldön és a Dunántúlon maradt fenn.² Gyakorlására általában karácsony másodnapján este került sor, de pár faluban István naptól egészen újévig is eltarthatott. A regölésben csak fiatal fiúk, legények vehettek részt. Rendre meglátogatták az eladósorban levő lányok és legények házáat, énekükkel egy kiemelt jelentőségű időpontban (téli napforduló) mágikus úton összevarázsolták a fiatal párokat, s ugyanakkor termékenységet, bőséget és jó egészséget kívántak a gazdáknak. A regölés Erdélyben csak az Udvarhely melletti

1 Birlea 1981. 267–390.; Caraman 1983. 7–25.

2 Barna 1992

Kénoson, Lókodon és Remetén maradt fenn, de nyomait Csíkban és Háromszéken is megtalálták.¹

Faragó József kutatásai szerint 1899-ben elsőként Alexics György hasonlította össze a román kolindálást a magyar regöléssel. A román kutató mindkettőt hasonló szerkezetű, funkciójú, azonos eredetű szokásnak tartotta.² Később két magyar nyelvű munkájában is a kolindálás etimológiáját a regölés szavunk segítségével értelmezte és magyarázta.³

Sebestyén Gyula 1902-ben megjelent könyvében a regösénekek összehasonlító elemzése során a magyar és a román karácsonyi dalokban egyaránt felbukkanó szarvas motívumra hívta fel a figyelmet.⁴ Észrevételeit később Bartók Béla gondolta tovább, s a kolinda-dallamokról írott munkájában a román szokás funkcióit, jellegzetességeit a szlávok koledaénekeivel és a magyarok regösénekeivel kapcsolatban körvonalazta.⁵ 1968-ban újból kiadták Bartók kolindagyűjteményét, melyben az első kiadással szemben a dallamok mellett közzétették az énekek szövegeit is. A Bartók Béla által összegyűjtött kolindaénekek jó alkalmat és lehetőséget kínáltak az elmélyültebb összehasonlító szöveg- és motívumelemzésekre is. Művében párhuzamosan vizsgálta a román és a magyar folklóralkotásokat, s több motívumegyezésre hívta fel a figyelmet. Bartók Béla észrevételeit több kutató azóta sikerrel kamatoztatta és gyarapította. Néhány világi motívummal (pl. szarvas) többen is foglalkoztak, másokat pedig egyáltalán nem vizsgáltak meg.⁶

Elemzésünkben Monica Brătulescu katalógusára alapozva rendre áttekintjük a román kolindák, valamint a magyar regös- és kántálóénekek hasonló vonásait, témáit. Véleményünk szerint ezt a szerény összesítést még további adatokkal lehet majd gazdagítani, ha az említett típusjegyzék mellett nyomtatásban is megjelennek a legfontosabb román kolindatípusok reprezentatív szövegváltozatai.

Dolgozatunkban előbb bemutatjuk a vizsgált román kolinda típuscímét, sorszámát, rövid tartalmi kivonatát, majd a magyar folklór hasonló alkotásait sorakoztatjuk fel. Több esetben egész szövegeket vagy kisebb egységeket is bemutatunk, hogy segítségükkel szemléletesebbé tegyük elemzésünket.

1. Az állattá változott személy és a vadász⁷

Bartók Béla gyűjtésében és feldolgozásában világszerte már rég közzismertté vált A szarvasokká vált fiúk című román kolinda. Az ének arról a vadászról szól, akinek

1 Faragó 1962. 51–56.; MNT II. 1953. 807–987. 776–876. sz.; Sebestyén 1902.; Szöcs 1994. 47–51.

2 Faragó 1971. 18. Lásd még Alexics 1899. 288.

3 Heinrich 1905. 801. /román/ fejezete, valamint Alexics 1905. 7–8.

4 „Éz az állat a székely regösénekekkel közeli rokonságban álló búcsúi regös-misztériumban, s az utóbbival rokon Vas megyei regösénekekben állandóan mennybéli követnek nevezi magát. Ugyanezt cselekszik a bulgár és román kolindák csodaszarvasai is.” Vö. Sebestyén 1902. 335.

5 „Szerepük a falu életében megegyezik a szlávok koletka- vagy koledaénekeinek és a magyarok regösénekeinek szerepével.” Lásd Bartók 1968. 119.

6 Lásd Dömötör 1983. 139–145.; Erdélyi 1976.; Faragó 1971.; Kriza 1982.; Lükő 1981. 611–618.

7 Vánatorul și personajul metamorfozat. Lásd Brătulescu nr. 1981. 68.

egy mitikus erdei állat elmondja, hogy ő tulajdonképpen szülői átok hatására szarvassá változtatott személy. A kolindának van olyan variánsa is¹, melyben a szarvas bevallja, hogy ő valójában állattá változott Szent János.

Szintén szarvassá varázsolt személyről szólnak egyes dunántúli magyar regösénekek is. Bartók Béla véleménye szerint ezek a magyar dalok nem a közvetlen kölcsönzés útján adaptálódtak a román folklórból, hanem inkább egy ma már ismeretlen közös európai ősforrásból származhatnak.² A téma román változatának szövegét Kiss Jenő művészi tolmácsolásában közöljük:

Mentek, istenem, kimentek
Pilátus vadászai,
És vadásztak, míg vadásztak
Estig jártak, meg nem álltak,
Esti árnyak hogy leszálltak,
Egy szép vadra rátaláltak:
Szarvas volt az, hároméves,
Az agancsa sárga, fényes.
A vadászok vezetője
Célba vette, hogy lelője.
Ám a szarvas szólva szólt:
– Ne kívánd halálomat,
Sz nem vagyok, minek hiszel.
Szent János vagyok, ne lőj le,
Jézus keresztelője.
Mikor megszült az anyám,
Sok munkája volt talán,
Mert míg kézzel ringatott,
Szájával megátkozott:
– Légy az erdők vadja te,
Erdők vadja kilenc évig,
És még éppen annyi hétig.
Ha kitöltöd ezt te végre,
Menj az emberek közé le,
Templom kulcsát megragadd ott,
S tárd ki majd a templomajtót,
Misekönyvet végy kezvedbe,
S szép misét mondj, énekelj, te.³

A szarvas a román kolindákhoz hasonlóan a magyar regösénekekben is rendszerint égi követnek vallja magát, de Szent István király emlegetése jóval gyakoribb a magyar dalokban:

1 Brătulescu 1981. 68c sz.

2 Bartók 1968. 119.

3 Ilavasdombró (Bihar m.), 1914. Lásd Bartók 1968. 273. 92/gsz., közzétette Faragó 1971. 203.

Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
 A mellett keletkezik egy halastó állás,
 Azt is fölfogá egy aprócska sásocska,
 Arra is rászokik csudafiúszarvas.
 – Noha kimennél, uram Szent István király,
 Vadászni, madarászni,
 De nem találnál csudafiúszarvast.
 – Ne siess, ne siess, Szent István király,
 Az én halálomra,
 Én sem vagyok vadlövő vadad,
 Hanem én is vagyok az Atya Istentől hozzád követ.¹

A szarvas tehát nem csak a román vagy a kelet-európai népek kolindaköltészetében, hanem a magyar regösénekekben is központi motívum és szereplő. Legtöbbször víz mellett legelészik, szarvának ágain misegyertyák gyulladnak meg és alszanak el maguktól, testén asztrális motívumokat (Napot, Holdat, csillagokat) visel. „Az ukrán, bolgár és román kolindákban különösen a legényeknek való köszöntőkben szerepel a szarvasvadászat. Ezekben a karácsonyi énekekben a nagyerejű csodaszarvas azzal dicsekszik, hogy legyőzhetetlen. A felköszöntött legény azonban erősebb és ügyesebb a csodaszarvasnál is.”²

A szarvas megjelenik a télközepi énekek mellett a magyar nép eredetmondájában és a keresztény (pl. Hubertussal, Eustachiussal és más templomalapítással kapcsolatos) legendákban is.³

Lükő Gábor egy G. Dem Teodorescu által még 1885-ben megjelentetett gyűjteményben olyan kolindaszövegekre bukkant, melyeknek központi hőse szintén szarvasvadászatra indult. A Tenger dicsekszik a fiúnak, hogy nincsen olyan legény, aki virágszálként szöktessen bele és fenyőszálként ugrasson ki belőle, s ugyanakkor meg se vizesedjen. A kolinda hőségének azonban mindez sikerül. Feltekint az égre, ahol táncoló tündéretket pillant meg. Beáll ő is közéjük, majd elveszi feleségül az egyik tündért. Demény István Pál nem tartja véletlennek, hogy a román kolindák főhőse éppen vízen kel át, majd táncoló tündérleányokat pillant meg. „Könnyen érthető ez, ha a vízen túl már egy másik világot tételezünk fel. De tünderről, sőt istennőről van

1 Sebestyén 1902. 42–43.

2 Dömötör 1983. 147.

3 A csodaszarvas-monda népünk történeti tudatában úgy él, mint a magyarság alkotása. A legújabb kutatások fényt derítettek arra, hogy ez a monda szinte az egész északi féltekén elterjedt volt. Ismerték a kínaiak, a mongolok, a hinduk, a perzsák, a népvándorlás korának lovas népei, Közép-Ázsia mai népei, a finnugorok, az antik görögök és a kelták is, de nem volt ismeretlen az észak-amerikai kontinensen sem. Lásd Jankovics 1978. 204–205. A monda változatát tartalmazza a Moldva alapításáról keletkezett rege is, mely szerint Máramaros havasaiban a vadászok bölényt üldözve eljutottak Moldvába, ahol megtelepedtek és családot alapítottak. Lásd Cantemir 1973. 19–20. A román lakodalmi költészetben is találunk olyan szöveget, melyben a násznagy egy vadászó követnek nevezi magát, s kéri a házigazdát, hogy adja ki az ünőt. Azt csak tréfás dialógus után kapja meg. Vö. Cantemir 1973. 189–190. A moldvai csángók lakodalmi szokásaiban (pl. Klézsén) is előfordul ez a motívum: a vőlegény keresztapja rendszerint olyan vadászcsoporthoz nevezi a násznépet, mely éppen a menyasszony telkére beszaladt őzet keresi. Az őz- vagy üszökeresés előfordul a barcasági (Bodola, Barcaújfalu) magyar esküvők szöveganyagában is. Lásd Istók–Pozsony 1992. 34–36.; Seres 1994. 89–114., 446–449.

szó azokban a mondákban, amelyekben a szarvasünő és a lány ugyanaz a személy, mint a fentebb említett perzsa és oszét redakciókban.”¹

Ha jól odafigyelünk a fent bemutatott kolinda szövegére, akkor rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a népköltészet sajátos szimbólumrendszerével, jelképeivel azt fejezi ki, hogy a szarvasra vadászó legény valójában leányért, élettársért indult útnak, a csodaszarvasról szóló magyar eredetmonda történetéhez hasonlóan. A román lakodalmi szertartásokban a menyasszony kikérésekor a vőlegény násznagya elmeséli, hogy ők voltaképpen egy fiatal szarvasra bukkantak, de mivel az elmenekült állat nyomai éppen ehhez a lányos házhoz vezették őket, arra kérik a gazdát, hogy adja ki őt. Ez a menyasszonykikérő szöveg széles körben elterjedt a moldvai csángók körében, de felbukkant elmosódott formában a Barcaságon is. Bodolán a vőlegény szószólója özre vadászóknak nevezi a kérők csoportját, Barcaújfaluban pedig kondorszőrű üszőt keresnek a lányos háznál. Véleményünk szerint a román kolinda- és lakodalmi költészet még számtalan kutatási lehetőséget kínál a magyar csodaszarvasmonda nyitott kérdéseinek tisztázására.²

2. A kőből születő istenfű³

Brătulescu a kőből születő istenről szóló kolindának⁴ öt változatát sorolta fel. Érdekes tény, hogy mindegyik variánst éppen Erdélyben gyűjtötték, kettőt Biharból, egyet-egyet pedig Kolozs, Maros és Szeben megyéből.

Ebben a kolindatípusban a keresztény evangéliumi tanításokkal szemben Szűz Mária saját fiát, Jézust kőből szüli meg.⁵ Az említett énekhez fűzött jegyzeteiben Brătulescu homályos, érthetetlen szövegnek minősítette, mely szerinte nem tartalmaz részleteket a kőből történő születéssel kapcsolatban.⁶

Szintén Brătulescu katalógusában találtunk egy ezzel rokonítható kolindatípust.⁷

A román katalógus megadja a kolindatípus rövid, tömör tartalmi kivonatát is: „A kő – melyet rendszerint egy hajó szállít – széthasad a szentek könyörgésének hatására (esetleg egy Mária által hozott seprű vagy Jézus tüsszögése miatt).”⁸ Legtöbb változatát Erdélyből ismerjük. Variánsai eddigi gyűjtések alapján előkerültek Arad, Brassó, Bihar, Fehér, Hunyad, Maros, Máramaros és Szeben megyéből, de néhány szövegére Havasalföldön és Moldvában is rábukkantak.⁹ Egy változatát Bartók Béla gyűjteményéből közöljük,¹⁰ magyar fordítását Dömötör Tekla könyvéből vettük át:

1 Demény 1997. 40–41. Cucu 1936 140–141.sz.; Teodorescu 1885. 61–73. Lásd még Brătulescu nr. 67/a kolindatípusát, melyben az ének hőse azzal dicsekszik, hogy egy nőstény szarvast vadászott. Egy leány azonban elárulja a legényt, hogy ez valójában nem vadászni volt, hanem szeretőjénél leánykérőben. Vö. Brătulescu 1981. 211.;

2 Lásd Seres 1994, Istók Pozsony 1992.

3 Nașterea din piatră /Brătulescu nr. 33/ és Isus închis într-un bloc de piatră /Brătulescu nr. 190./

4 Brătulescu nr. 33.

5 „Maica Domnului naște pe Isus din piatră”, vagyis Szűz Mária kőből szüli meg Jézust. Lásd Brătulescu 1981. 186.

6 Brătulescu 1981. 319.

7 Isus închis într-un bloc de piatră /Egy kőtömbbe zárt Jézus/ Brătulescu nr. 190. Vö. Uő.: 1981. 309.

8 Brătulescu 1981. 309.

Az ég árnyékában
Fenn az ég ajtajánál.
De ki áll az ajtó alatt?
Ott áll Péter, a templomi énekes,
És milyen munkát végez?
Olvasott és igazolt,
Igazolta a szenteket,
Csak egyet nem igazolt,
Az anya fiát.
Abban a szétomlott kőben
Ül az anya magába roskadva,
Sóhajt és sír.
És az anya könnyei
Nagyok, nagyok mint az almák
S oly nehezek mint a toll.
És a fiú a kőből beszélt:
Amíg anyám, te sóhajtasz,
Nem repülhetek el innen,
Míg anyám, nem fogsz elmenni
Târgoveci piacára,
Târgoveci piacán
Nem veszel egy aranyseprűt
Ezüst szálakkal
És anyám, nem söpröd le
Az ég peremét
S a föld színét
És háromszor a kőre ütött.
A fiú egyszerre fölrepült,
Fel az égbe az angyalok közé,
Isten székére
Az atya jobbára.¹

A fenti kolindaszöveg alapján a kőbe zárt Jézusnak addig nem sikerült „kirepülnie”, míg anyja nem szerzett egy arany seprűt, s azzal nem söpörte le az eget meg a földet, és háromszor rá nem ütött a kőre. Mikor mindezt Mária megtette, a széthasadó sziklából kikelt Jézus, s fölrepült az égre.

Mailand Oszkár a múlt század végén Hunyad megyében elsőként bukkant rá a kőből születő Krisztusról szóló román kolindára. Az ének szövegében ő ismerte fel első ízben a Mithrász-kultuszra emlékeztető motívumokat.²

¹¹ Brătulescu 1981. 309.

¹² Bartók 1968. 288–289.

¹ Dömötör 1983. 143–144.

² Mailand 1890–1891. 97–98.

A XX. század elején Alexiu Viciu is felfigyelt az idézett kolinda és a Mithrász születéséről szóló mítosz közötti hasonlóságra, de megfigyeléseit a kutatók tartózkodva fogadták.¹

Legutóbb Dömötör Tekla foglalkozott a motívum kérdéseivel és a magyar kántáló-énekekben fellelhető nyomaival.² A hagyományörzőbb magyar vidékeken élő kántálóénekek szövegei, Dömötör Tekla véleménye szerint, a keresztény mitológiát megelőző képzetek nyomait és széttöredezett elemeit is megőrizték. Egyes Erdélyben gyűjtött kántákban Jézus születési helyét paradicsomkertben képzelik el, s a keresztény istenfiút felruhazzák a földi hatalom jelképeivel: aranyalmával és vesszővel.

Paradicsom szegeletben,
Arany szőnyeg leterítve,
Közepiben rengő böcsü,
Abban fekszik az Úr Jézus.

Jobb keziben aranyvessző,
Bal keziben aranyalma,
Fel-feldobja, ki-kikapja,
Leültiben megzúdítja.

Én nem láték szebb keresztfát,
Mint Úr Jézus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozik,
Szent lélekkel gyümölcsözik.³

Egy magyarszováti (Mezőség) karácsonyi ének egyik részlete ezt a képet így egészíti ki:

Jobb kezében aranyalma,
Bal kezében aranyvessző,
Azt a vesszőt megsuhintja,
Szól az erdő, zúg a mező.⁴

A fent bemutatott énekekben az újszülött Jézus egyik kezében aranyalmát tart, a másikon pedig aranyvesszőt. „Ez a mitológiai kép a gyermek-napistenek ismert ikonográfiájához csatlakozik, akik kezükben a világot jelképező gömböt tartják. A gyermek Jézus és a gyermek Mithrász ábrázolása gyakran azonos vonásokat mutat.”⁵

Dömötör Tekla tételének bizonyításába bevont egy másik „megkövesedett” szó szerkezetet is, ami szerinte megerősíti a feltételezését. Több változatban a paradicsom szegelet helyett paradicsom kőkertje fordul elő:

Paradicsom kőkertjében,
Arany szőnyeg leterítve,

1 Viciu 1914.; lásd még Boboc 1985. 93.

2 Dömötör 1983. 139–145.

3 Saját gyűjtés. Zabola (Háromszék) 1979-ben, Németh Elek, 50 éves

4 Saját gyűjtés. Magyarszovát (Mezőség) 1980-ben, Székely Anna, 14 éves

5 Dömötör 1983. 139–145.

Közepiben rengő böcsü,
Abban fekszik az Úr Jézus.

Jobb keziben aranyvessző,
Bal keziben aranyalma,
Fel-felhajtja, megzugintja,
Leültében még kikapja.

Én nem láték szebb gyümöcsfát,
Mint Úr Jézus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozik,
Szent lelkével gyümölcsözik.

Szent templomban csengetének,
Az angyalkák begyűlének,
Egy-egy verset elmondának,
Avval szépen indulának.¹

Egy másik változat így kezdődik:

Paradicsom kőkertjében,
Arany szőnyeg leterítve,
Azon feljel egy aranyböcsücske,
Böcsű mellett egy arany székecske.²

Egy harmadik variáns indító része:

Paradicsom kőkertjében,
Arany szőnyeg leterítve,
Böcsű mellett egy arany székecske.
Széken üle asszonyom Szűz Mária.³

Ugyanez a motívum megtalálható egy Gyimesben gyűjtött ima szövegében is:

Paradicsom kőkertyibe,
Arany szőnyeg leterítve,
Rengő bölcső közepibe,
A kis Jézus fekszik benne.
Bal keziben aranyalma,
Jobb keziben aranyvessző,
Mikor azt ő megharsantsa,
Zúg az erdő, cseng a mező.
Sohase láttam szebb termőfát,
Mint az Úr Jézus keresztfáját.
Vérrel virágozik,

1 Saját gyűjtés, Dálnok (Háromszék), 1985, Majlát Zelma, 15 éves cigánylány

2 Saját gyűjtés, Zabola (Háromszék), 1980, Furus József, 48 éves és Furus Fekete György, 58 éves cigányférfiak

3 Saját gyűjtés, Szentkatolna (Háromszék), 1980, Gergely Ferenc, 49 éves cigányénekes

Szentlélekkel gyümölcsözik.
Az angyalok eljövének,
Mennyszágba csendítének,
Az aranyos misére készülének.
Édes áldott szent napjaim,
Akik tőlem eltelének,
Gyónásolást nem tehetek,
Igazságot nem keresek,
Nyújts kezet, Mária,
Nyíts kaput, angyal,
Hogy mehessünk a kerek ég alatt,
A lobogó csillag felett. Ámen.¹

Dömötör Tekla véleménye szerint ikonográfiai szempontból nem csak a kántáló-énekekben leírt Jézus hasonlít a gyermek Mithrász ábrázolásához, hanem a kőkert motívum is erre utal. Fejtegetéseit Erdélyi Zsuzsanna gondolta tovább: „A dualisztikus szemléletű perzsa vallási hatásokkal eláruuló ugor-török törzsek mítoszanyagában szerepel a kőből csihilással előidézett tüzes szikrából származott angyal, ördög alakja, kit Isten és a vele versengő Sátán hozott létre. Különös egyezés, hogy a Kazán-vidéki cseremisiz isten, Yuma neve és az óperzsa ősszüelő, Ádám mása, Yima nyelvi alakja milyen közel áll egymáshoz. Itt találkozik a tűzkultusz, a köcsiholta sziklalény és maga a kő mint teremtő képességű természeti erő, mely istenek létrehozója is lehet.”² Hasonlóan Mithrászhoz, akinek alakját a keresztény istengyermekek háttérében felfedezhetjük. A magyar karácsonyi kántálóénekek kivételesen szép költői eszközökkel tükrözik a gyermek Napisten, Mithrász ikonográfiájának legjellegzetesebb vonásait.³ Az ortodox és a görög katolikus egyház tanításától független módon a román kolindaköltészetben is egészen napjainkig fennmaradt elhomályosult formában a kőből születés alapgondolata. Több mint valószínű, hogy a magyar és a román énekek egymástól függetlenül alakultak ki, de ugyanazt az alapgondolatot tükrözik. Dömötör Tekla felvetette annak a lehetőségét is, hogy a Mithrász születéséről készült, Erdélyben talált ábrázolások, domborművek képezték volna az énekekben szereplő motívum alapját, hiszen itt a római hódoltság idejéről számtalan ilyen emlék került elő.⁴

1 Salamon 1987. 227–228. 219. sz. A közölt imával kapcsolatban megjegyezzük, hogy valószínűleg egykor Gyimesben is kántáló énekként ismerhették, mivel más erdélyi falvakban egységesen karácsonyi dalként él.

2 Erdélyi 1976. 694.

3 A perzsák napistenének, Mithrásznak születésnapja is éppen december 24-re esett. Az alakjához fűződő mondák és ábrázolások szerint egy durva sziklából született meg, kezében tört vagy fáklját és a földet jelképező gömböt tartja. Kultusza átterjedt a római birodalom nyugati területére is, ahol Aurelianus császár rendeletei alapján a nagy népszerűségnek örvendő születésnapját (Dies Natalis Solis Invincibili) hivatalosan is elismerték. A kereszténység korai századaiban az új „mitológiának” igazi vetélytársa volt a Mithrász-kultusz. Ennek ellensúlyozására a keleti kultusz egyes elemeit beépítették a keresztény mitológiába. Később Jézus születésnapját Rómában 354-től, Konstantinápolyban pedig 375-től december 25-re változtatták. A magyar kántáló énekek és a román kolindák is valójában ezt a folyamatot tükrözik. Lásd még Boboc 1985. 93., 231.; Brătulescu 1981. 15–17.; Caraman 1983., valamint Faragó 1971. 7–8.

4 Dömötör 1983. 145.

3. *A gazdag és a szegény ember*¹

A gazdag és a szegény ember ellentétpár kedvelt témája a román kolindáknak is. A gazdag ember román karácsonyi énekekben sem fogadja be házába az Urat és társát, Szent Pétert, míg a szegény ember boldogan behívja az „égi” vendégeket. Az Isten a gazdagot pokolra kárhoztatta, a szegénynek pedig a mennyországi üdvözülést ígérte.²

A román kolindák sorában találunk még egy más típust is (A vendégszerető gazda és a csodák)³, melyben egy juhász igazi vendégszerető gazdaként fogadta a Szent Péterrel érkező Úristent. Miután a vendégek elmentek, a házigazda juhái aranytól fénylettek vagy havas udvarán virágok nyíltak stb.⁴

Monica Brătulescu katalógusában mindkét csoport variánsai csak Erdélyből származnak. A román kolindákban is hallható, hogy amikor Szent Péter Jézussal együtt a földön járt, bekértek egy házhoz, ahol a szívtelen gazda keményen elutasította őket. Erre otthagyták a goromba gazdagot és bementek egy szegény ember házába. Ott enniavót kértek, s habár nagyon kevés volt az eledel, mégis szívesen látták a vándorokat. Tovább utazva, Jézus megkérdezte: mit lát a bal vállánál. Krisztus útítársa a gazdag ember házát lángok között fedezte fel a pokolban, míg jobb válláról a szegény ember hajlékát tündöklő napsugarakkal ékesítve látta a mennyország közepén.⁵

Az irigy gazdag és a jószívű szegény témája megtalálható a magyar kántáló énekekben is. Példaként egy Bükkszéken (Heves megye) gyűjtött szöveget közlünk:

Fársáng, fársáng,
Szép szeder leveli,
Arany koronája.
Mikor az Úrjézus,
A földön járt,
Koldus képibe,
Bemegyén, bemegyén
Egy gazdag emberhez,
Jószavát sem adja,
Kenyerét sem nyújtja,
Kormodin kutyáját
Reám uszítgatja.
Bemegyén, bemegyén
Egy szegény emberhez,
Jó szavát is adja,
Kenyerit is nyújtja,
Kormodin kutyáját

1 Bogatul și săracul /Brătulescu nr. 155./

2 Brătulescu 1981. 267.

3 Gazda ospitalieră și minunile /Brătulescu nr. 157./

4 Brătulescu 1981. 269.

5 Lásd Bartók 1968. 83/a, b, c, d. Nagy Ilona felhívja figyelmünket arra, hogy Jézus és Mária az apokrif szövegekben a teremtőhöz hasonlóan kiigazítja a világ hiányosságait. Lásd Nagy 1998. 137–138.

Rólam csillapítja.

Itthon van-e a gazda?
Van-e jó farsangja,
Igyék, egyék, mulassék,
Nékem szalonnát hozzék.

Ha nincs a kis házba,
Menjen a kamarába,
Hozzon egy darab szalonnát,
Húzza nyársamra.
Dicsértessék a Jézus Krisztus.¹

Egy másik magyar változat szövegében a román kolindához hasonlóan az elutasított szálláskérő égi vándor a szívtelen gazdagot kegyetlenül megbüntette:

– No te szegény ember, állj fel a vállamra.
Amit te onnan láatsz, soha meg ne tagadd!
– Én Uram Teremtőm, nem látok egyebet,
Mennyország ajtaja sarkig ki van tárva,
Úgy viszik a lelket, mind a szél a pelvát,
Még annál is jobban, mind a záporosó!
Csikóderes, fakóderes! Csörgős kocsiba!
Úgy viszik a nagyurat vígan pokolba!²

A közölt farsangi köszöntőknél jóval közelebb áll a román kolindákhoz egy szalmatercsi (Nógrád megye) szöveg motívuma:

Állj fel Péter, állj fel az én bal vállamra,
Tekints fel a magas égre,
És akit ottan láatsz, ne utáld meg soha.³

4. Szűz Mária, a fák, valamint az állatok jóindulata és kegyetlensége⁴

A változatokban gazdag román kolindában⁵ a nyárfa visszautasítja a vándorúton elfáradt Szűz Mária kérését: nem hajlandó árnyékot tartani az anyának, míg a tiszafa jóindulattal fogadta őt. Erre Mária megátkozta a nyárfát és megáldta a tiszafát. A magyar kántálóénekekben is megtalálhatjuk ezt a motívumot:

Mikor Szűz Mária földön járt,
Mikor Szűz Mária földön járt,
Egész várost összejárta,
Egész várost összejárta.

1 Erdélyi 1976. 721–722. 240.sz.

2 Erdélyi 1976. 725. 241.sz.

3 Erdélyi 1976. 580. 194.sz.

4 Maica Domnului, ostilitatea și bunăvoința pomilor și dobitoacelor /Brătulescu 1981 nr. 168./

5 Brătulescu 1981. nr. 168/a.

Sehol helyét nem találta,
Sehol helyét nem találta,
Hogy szülhesse fiát,
Hogy szülhesse fiát.

Elment a nyárfák árnyékába,
Elment a nyárfák árnyékába,
Hogy szülhesse meg a fiát,
Hogy szülhesse meg a fiát.

A nyárfák nem adtak szállást,
A nyárfák nem adtak szállást.
– Nyárfák átkozott legyetek,
Hogy csak mindig zörögjeteK.¹

A magyar karácsonyi költészetben nem találtuk meg a nyárfa szembeállítását más fafajtákkal, énekeinkben inkább a háziállatokkal szembeni oppozíció fejezi ki ugyanazt az alap gondolatot.

A kolinda másik altípusában² a szülés előtt álló anyát a lovak zavarják meg, míg az ökrök segítik Jézus születését. Egyes román variációkban – hasonlóan a magyar kántálóénekekhez – Mária megáldja az ökröket és megátkozza a lovakat:

Mikor Szűz Mária földön járt,
Mikor Szűz Mária földön járt,
Egész falut összejárta,
Egész falut összejárta.

Sehol helyét nem találta,
Sehol helyét nem találta,
Elment a barmok jászlához,
Elment a barmok jászlához.

Hogy szülhesse meg a fiát,
Hogy szülhesse meg a fiát.

Elment a lovak jászlához,
Elment a lovak jászlához.

A lovak csak mind dörmöltek,
A lovak csak mind dörmöltek.
Lovok átkozott legyetek,

1 Saját gyűjtés, elénekelte Székely Anna, 14 éves, Magyarzovátón 1980-ban.

2 Brătulescu 1981. nr. 168/b.

Lovok átkozott legyetek.

Hogy csak mindig dörmöljetek,
Hogy csak mindig dörmöljetek.
Elment az ökrök jászlához,
Elment az ökrök jászlához.

Az ökrök lecsendesedtek,
Az ökrök lecsendesedtek.
Ökrök boldogok legyetek,
Ökrök boldogok legyetek.

Földből borozdát vessetek,
Földből borozdát vessetek,
Tiszta búzát termeljetek,
Tiszta búzát termeljetek.¹

A szállást kereső Szűz Máriáról és Józsefről szóló magyar kántálóénekekben az ökrök és a szamarak rendszerint pozitív szerepet töltenek be:

Az ökör és a szamár,
Az ökör és a szamár,
Reája lehele,
Reája lehele.
Amint ha mondaná,
No erdei vadak,
Éjségi madarak,
Most örvendezzetek,
Mert szüle szent fia
Az új esztendőre,
Mert szüle szent fia,
A mű váltságunkra.²

5. A szállást kereső házaspár

A román kolindákban is megtalálhatók azok a szövegegységek, amelyek arról mesélnek, hogy a bibliai szent házaspár azért indult útnak, mivel Augustus császár népszámlálást tartott, s mindenkinek ott kellett jelentkeznie, ahol született. Egy Erdélyben gyűjtött román kolinda így fogalmazta meg Jézus születéstörténetét:

Augustus nagy király
Nagy parancsot adott,
Megparancsolta minden embernek,
Hogy menne feliratkozni,

¹ Saját gyűjtés, elénekelte Sós Sándor, 67 éves földműves Magyarországon 1980-ban.

² Saját gyűjtés, elénekelte Puci Gyuri, 42 éves cigány énekes, Zabolán 1980-ban.

Oda, ahol született.
A Szent anya és József
Szintén elmentek nyugatra,
S mentek, csak mentek
Dombokon és láposon,
Hegyeken és völgyeken át,
Utakon és ösvényeken.
Menvén találkoztak százakkal és ezrekkel,
Vénekkal és ifjakkal,
Mentek, mentek,
Míg el nem érték Viflaim városát.
Akkor éppen sötétedett,
Akkor éppen a nappal
Az éjjel olvadt egybe.
Mentek Viflaimba és könyörögtek.
De szállást senki sem adott.
Sem az urak,
A bojárok házáinál,
Sem a szegények,
A parasztok viskóinál,
Sem a kocsmárosok,
Bár volt helyük,
Szállást nekik nem adtak.¹

A fenti, Mezösámsodon gyűjtött kolindához meglepően hasonlítanak az erdélyi magyar kántálóénekek szövegei is:

Ő Augusztus császár,
Ő midőn kiadá,
Ő megparancsolá,
Minden ember elmenvén
Magát bejelentvén
Ahol az eleje
Eredetét várja.²

Egy Tordaszentlászlón lejegyzett ének a következőképpen őrizte meg ezt a motívumot:

Parancsolá az Augusztus császár,
Számoltassék mind e széles világ (össze)
Minden ember nevét beírassa,
És császár levelébe bevallja.
Siriában számlálást kezdének,

1 Marian 1904. 57.; magyar fordítása Kríza 1982. 117–118.

2 Kríza 1982. 115.

Mennek vala mindenfelől népek,
Hazájukból és ők városukból,
Vallást tésznek császárnak magukról.
Elindula József és Mária,
Mennek vala Betlehem városába,
A városba kell vala menni.¹

A fenti magyar karácsonyi ének számtalan szövegváltozatban él. A variálódás érzékeltetésére egy Kászonfeltízen gyűjtött karácsonyi éneket közlünk:

Midőn mindenek bírsággal hívatnak,
Augusztus könyvébe szám szerint íratnak.
Elindula Szent József ő Szent Máriával,
Istennek erejéből terhes mátkájával.

Betlehembe hogy juta fáradt állapotban,
Szállást kérezkedék, minden ember sóhajt.
De sok vendég miatt nincs senki barátja,
Sok ajtaját bezárja, hogy Jézust ne lássa.

Szállni kényszerítették egy rongyos pajtában,
Városon kívül egy helyt, barmok hajlékában,
Az ökör és a szamár táplálja meleggel,
Nem hagyják a kisdedet meghalni hidegben.

Ó kegyetlen tigrisek, Betlehem városa,
Hogy lehet itt nálatok Jézusnak ily sorsa?
Jézus, József, Mária, ó ha méltóztattok,
Jöjjetek be, szívünkben ott léssen szállástok.²

6. A csecsemők meggyilkolása³

Az Erdélyben gyűjtött kolindák között egy olyan csoportot is találtunk, amely éppen a bibliai csecsemőgyilkosságot örökíti meg. A karácsonyi dal szerint Heródes megparancsolta, hogy minden csecsemőt pusztítsanak el. A kolindák szerint csak egyedül Jézus menekült meg a szörnyű öldökléstől. Az ének magyar szövegváltozatát éppen a dunántúli karácsonyi költészetben találtuk meg.⁴ Kászonfeltízen egy prózai köszöntővers így örökíti meg e motívumot:

Örvendetes nagy nap Krisztus születése,
Melyben egykoron Szent István életét végezte,

1 Kríza 1982. 114–115.

2 Saját gyűjtés. Kászonfeltíz 1983.

3 Uciderea pruncilor /Brătulescu nr. 172./

4 Nemrég Erdélyi Zsuzsanna közölte egy 1731-es Vépről (Szombathely) származó kéziratos könyvből archaikus változatát. Lásd Erdélyi 1999. 59–60.

S Heródes sok szentjét ölette.
Így szólván és mondván, ne álljunk semmibe,
Ti pedig, katonáim, álljatok rendjében.
Mária sírva kiált fel:
– Ó hatalmas Isten, mindenek bírása,
Ne engedd fiunkot végtelen halálra.
S így menté meg az Isten a kisded Jézuskát,
Nem hagyta elveszni ártatlan báránkát.¹

7. Szűz Mária gyermekével a kezében²

Az első altípus szerint³ a síró kisdednek Mária két almát kínált. Erre a román kolinda-variánsra emlékeztet az előbb elemzett Paradicsom kőkerájában kezdetű magyar kántálóéneke, melyben Jézus almát vagy aranyalmát tart jobb kezében.

A második kolindatípus⁴ már arról szól, hogy a kisded Jézuska vagy éppen Mária azért sír, mivel megérezte a kereszthalált. Egy Dálnokon (Háromszék) gyűjtött kántálóéneke is hasonló képet örökített meg:

Felkelék, felkelék szép piros hajnalban,
Nyílván látám, nyílván mennyország kapuját.
Azon belül vala egy rengő böcsücske,
Abban fekszik vala világ ura Jézus.

Mért sírsz, mért keseregsz, asszonyom Szűz Mária?
Hogy ne sírnék, hogy ne keseregnék,
Mikor édesemet el akarják veszteni,
Világ népeivel el akarják ejteni.

Áldja meg az Isten ez háznak gazdáját,
Házi gazdasszonyát, terített asztalát,
Hogy várhassa vígon küsdeg Jézuskáját,
Hogy várhassa vígon küsdeg Jézuskáját.⁵

Hasonló jelenetet örökítettek meg gyimesi archaikus imáink szövegei is.⁶

Mét sírsz, mét sírsz
Asszonyom Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne sírnék, mikor fiamat megfogták,
Ildözték, megkötözték, elhajtották,
Keresztet hordott,
Keresztre feszítették,

1 Saját gyűjtés, elmondta István József, 16 éves fiú, Kászonszék, 1983. december 28-án.

2 Maica Domnului cu pruncul în brațe /Brătulescu nr. 176./

3 Brătulescu nr. 176/a.

4 Brătulescu nr. 176/b.

5 Saját gyűjtés, elénekelte Balázs Biri, 43 éves cigányasszony, Dálnokon 1979-ben.

6 Salamon 1987. 209–211.

Harmadnapra feltámadott.¹

8. A fiát kereső Szűz Mária²

A román énekekben Mária megkérdi a kolindálókat, lovasokat, a Nap hűgát, halászt, zsidót stb., hogy találkoztak-e fiával. Miután az énekeseknek részletesebben leírja fiát, azok ráismernek, s így válaszolnak: „Jézust már megfeszítették.”

Ennek a kolindatípusnak szintén ismerjük magyar párhuzamait. Vargyas Lajos katalógusában a legendaballadák közé sorolta ezt a szövegtípust.³ Az éneket Lajtha László Szépkényerű-Szentmártonban 1941-ben jegyezte le:

Elindult a Szűz Mária,
Nagy sírással, nagy zúgással,

Hogy keresse a szent fiját,
Elétanált zsidó leányt.

Jó napot is zsidó leány,
Szép szerencse Szűz Mária.

Nem láttad-e a szent fíjam?
Nem tudom én, nem láttam én.

Tovább indul Szűz Mária,
Elétanál Betlehembe.

Jó napot is Betlen ember,
Szép szerencse Szűz Mária.

Nem láttad-e ja szent fíjam?
Milyen színű ja szent fíjad?

Milyen színű ja szent fíjam?
Arany fogú, geszteny hajú.
Erigy, eriggy Szűz Mária,
Erigy, eriggy hamarjába!

Most korozzák ja szent fejét,
Most szegezük ja szent kezét.

Most bárdolják szent oldalát,
Piros vérit lecsurgatják.⁴

1 Salamon 1987. 220. 211.sz.

2 Isus căutat de Maica Domnului /Brătulescu nr. 181./

3 Vargyas 1976. 580. 90.sz.

Vargyas Lajos a balladát összevont, kivonatos jellege miatt németből történt kölcsönzésnek vélte. Ugyanakkor megjegyezte, hogy dallama román kolindákkal egyezik, s ezért is egészen késői, újkori átvételnek tartotta.¹

9. *Mária, az asztalos és a kovács*²

A román kolinda szerint Jézus anyja elindult fiának keresésére és útközben találkozott egy asztalossal meg egy kováccsal. Azokat (Jézus iránti viselkedésük alapján) Szűz Mária megátkozza vagy megáldja.

Kríza Ildikó egy moldvai (Gura Humorului melletti) változat tartalmát és kisebb jellegzetes részletét közölte. A Corlatban gyűjtött román énekben a fiát kereső Szűz Mária előbb egy áccsal, majd egy kováccsal találkozott. Az utóbbi megkérdezte Jézus anyjától, hogy miért olyan szomorú. Amikor Mária fiának elvesztése miatt keseregni kezdett, a kovács elmondta neki, hogy ő éppen szegeket kalapál:

Hogy a kezébe és a lábába verjék,
Azt mondták, csináljak nagyokat,
S minél keményebbeket.
De én kicsiket csináltam,
Mert azt akartam, hogy maradjon egy kevés vas nekem is!³

Kríza Ildikó kutatásai szerint kódexirodalmunkban és prózai legendáinkban Mária a Júdás által elárult és halálra ítélt fiát éppen annál a kovácsnál keresi, aki titokban éjszaka készíti Jézus keresztjéhez a szegeket, s mindent megtesz azért, hogy az anyát házától eltávolítsa.⁴ Ezt a jelenetet örökölte meg egy bihari, Újirázban gyűjtött magyar kántalórigmus is:

Mikor Mária ezen a földön járt,
S méhében hordta az ő szent fiát,
Elért egy kovácshoz szállást kérni.
Ej kovács, ej kovács, adj nekem szállást.
Szállást én nem adok, mert mink sokan vagyunk,
Éjjel nappal jönnek, soha meg nem szűnnek,
Soha meg nem állnak,
A kovácshoz érnek, úgy elfáradának.
A kovács dolgozik szünet nélkül, úgy éjjel mint nappal,
Három szeget csinál a Jézus számára.⁵

Kríza Ildikó a magyar kántáló énekekben szereplő kovács figuráját nem tartotta véletlennek. Véleménye szerint, szerepe összefüggött a hajdani passiótörténetek

11 Erdélyi 1976. 746–747. 248.sz.

1 Vargyas 1976. II. 580.

2 Maica Domnului, tâmplarul și fierarul /Brătulescu nr. 182./

3 Marian 1904. 150.; fordította Salamon Anikó, idézi Kríza 1982. 83.

4 Kríza 1982. 82. A szenvedéstörténetben előforduló tárgye gyűjtésről legutóbb Verebélyi Kincső írt (Uő. 1993. 72–77.)

5 Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára 326.sz., lásd Kríza 1982. 82–83.

kovácsával. Ugyanakkor a bibliai szenvedéstörténetben megjelenő mesterember nagyon sok szállal kapcsolódik az antik kultúrák kovács alakjához.¹ Az is érdekes tény, hogy a magyar Szálláskereső szent családról szóló kántálóénekek nagyobb részében Mária és József mindig a bölcs kovácshoz kopogtat be. Az elutasítja az utasokat, míg annak vak leánya elvezeti őket a barmok jászlához. Egy magyarszováti kántálóének szövege szerint Jézus megszületése után Mária megátkozta a kovácsot, világtalan leányának pedig újból visszavarázsolta látását:

Karácsony estéjén
Elindult Mária,
Elindult és megérkezett
A gazdag kovácshoz.

Jó estét, bölcs kovács,
Adsz-e nékem szállást?
Nem adhatok néked szállást,
Mert sok vendégem van.

A gazdag kovácsnak
Volt egy vak leánya,
Elvezette szűz anyánkot
A barmok jászlához.

Tizenkét órakor
Született meg Jézus,
Tizenkét szép őrző angyal
Fonja a koszorút.

Arra járt Szent József,
Befogja szamarát,
Elvezette Szűz anyánkot
A gazdag kovácshoz.

Jó reggelt, bölcs kovács,
Mért nem adtál szállást,
Mért nem adtál szűzanyánknak
Egy éjjeli szállást?

Hogy ha tudtam volna,
Hogy te vagy Márija,
Aranyból, ezüsből szállást adtam volna,

¹ Kríza 1982. 83.

Én pedig a hideg földre lefeküdtem volna.

Felelé Márija:
Süllyedjen el házad, barmod,
És a te szép vak leányod
Holtig legyen boldog.

Leszáll a fő angyal,
Megyen a kovácshoz:
Verjen meg az Isten téged,
Hazug bölcs kovácsa!

Így átkozza meg őt
Az Isten küldötte,
Csúf sánta lett a bölcs kovács,
Nyomorult átkozott.

Hol vagy, te vak leány,
Felelé az angyal,
Megáldlak tégedet,
Segítél Máriján.

Ragyogó szép legyen
Ezentúl két szemed,
Istennek karjai
Legyenek élteden.¹

10. Júdás árulása²

Ennek a román kolindának variánsai nemesak Erdélyben, hanem Havasalföldön és Moldvában is széles körben elterjedtek. Tartalma röviden a következőképpen foglalható össze: Júdás harminc ezüstért elárulta Jézust, éppen ezért az egész természet elszomorodott. Példaként egy Faragó József által Pusztakamaráson gyűjtött román kolinda fordítását közöljük:

Krisztus az asztalnál evék, fehér virágok,
A zsidók az ablaknál lesték, fehér virágok,
Miután befejezte a vacsorát, fehér virágok,
Kiment a kertbe egy almafához, fehér virágok,
S az almafát jól megrázta, fehér virágok,
S onnan egy piros alma leesett, fehér virágok,

1 Saját gyűjtés, elénekelte Bodor Mancsi, 39 éves, Magyarországon 1980-ban.

2 Vánzarea lui Iuda /Brătulescu nr. 184./

S Krisztust ott megkötözték, fehér virágok,
S faluról falura hordozták, fehér virágok,
Míg a tanácsházhoz értek, fehér virágok,
S ott tanácskoztak, fehér virágok,
Fel a Golgotára vitték, fehér virágok,
Egy fenyő keresztre feszítették, fehér virágok,
Egy lándzsával átszúrták, fehér virágok,
Testéből víz és vér folyt, fehér virágok,
S ahol a vére elfolyt, fehér virágok,
Piros búza kelt ki, fehér virágok,
S az emberek összegyűjtötték, fehér virágok,
S halotti peracet készítettek belőle, fehér virágok,
A templomokba elvitték, fehér virágok,
S Krisztusra emlékeztek, fehér virágok.¹

A román karácsonyi ének mindegyik sora refrénszerűen florile dalbe vagyis fehér virágok szókapcsolattal zárul. Faragó József Pusztakamaráson rábukkant az ének magyar változatára is:

Jézus az asztalnál eszik, fehér virágok,
Zsidók az asztalnál lesik, fehér virágok,
Júdás közébek kiáltott, fehér virágok,
Kezdett velük beszélgetni, fehér virágok,
Adjatok harminc ezüstöt, fehér virágok,
Hogy Jézust áruljam néktek, fehér virágok,
Mind a harmincat letették, fehér virágok,
Jézust a házból kivitték, fehér virágok,
Keresztfát hátára tették, fehér virágok,
Golgota hegyére vitték, fehér virágok,
Ottan fel is feszítették, fehér virágok,
Két katona mind ott sétált, fehér virágok,
Nem hitték, hogy meg van halva, fehér virágok,
Baloldalát meg is szúrták, fehér virágok,

Abból vér és víz folyt ki, fehér virágok,
Szűz Mária összeszedte, fehér virágok,
Aranypoharakba tette, fehér virágok,
Az árváknak emlékére, fehér virágok.²

A fenti kántálóének minden sorát a fehér virágok szókapcsolat zárja. Az ehhez hasonló, refrénszerű és szerkezetű karácsonyi ének a magyar hagyományokban teljesen ismeretlen, míg a román népköltészetben általánosan elterjedt.

1 Faragó 1947. 62.

2 Faragó 1947. 61–62.

A magyar Júdás-ének szépkenyerűszentmártoni és válaszüti szövegváltozatai szintén hasonló módon építkeznek.¹ Lajtha László a szépkenyerűszentmártoni szövegvariáns fordításnak vélte, tehát Faragó Józseftől függetlenül román eredetű, újabb keletű és helyi adaptációnak, átdolgozásnak tartotta.² Az általa gyűjtött szöveg később megjelent Ortutay Gyula és Kríza Ildikó által 1968-ban közreadott Magyar népballadák című reprezentatív kötetben.³ Kríza Ildikó az énekhez fűzött jegyzeteiben megpróbálta felvázolni a kántálóének európai összefüggéseit is: „Egyes kutatók szerint a legrégebb ballada a XIII. században Angliában megtalált és feljegyzett balladás ének Júdásról. Mind az angol, mind a magyar feljegyzés nélkülözi a balladák lényeges műfaji kritériumait, de az epikus énekköltészetnek újfajta irányát mutatják, s mint ilyen, a ballada számára készítették elő a talajt. Az általunk közölt szöveg archaikus, refrénje első hallásra a szövegtől független, de allegorikus jelentésével beillik abba. Népköltészetünk egyik értékes darabja.”⁴

Faragó József a pusztakamarási és a szépkenyerűszentmártoni magyar kántáló-énekekkel kapcsolatos véleményét így összegezte: „Kriza Ildikó méltatását tehát azzal egészíthetjük ki, hogy az erdélyi magyar népköltészet e valóban értékes darabját a román folklórból kölcsönöztük.”⁵

Az elemzett magyar kántálóének-szöveg népi vagyis közvetlen átvétel útján került be a magyar folklór vérkeringésébe, s előfordulási területe soha nem lépte át a román-magyar együttéléséről és folklórkapcsolatairól híres Erdélyi medence kereteit. Éppen ezért az említett régióban megmaradt a lokális átvétel szintjén.

*

Áttekintve azokat a motívumokat és témákat, melyek mind a román mind a magyar karácsonyi énekköltészetben megtalálhatók, összegzésképpen a következőket állapíthatjuk meg:

Jézus élettörténetéről és más bibliai személyekről szóló énekek mind a két nép karácsonyi énekköltészetében szervesen, változatokban gazdagon előfordulnak. A román kolindák és a magyar kántálóénekek között szoros kapcsolatot feltételezünk. Véleményünk szerint ezek a mai folklórkalkulációk egy hajdan nagyjából egységesnek feltételezett középkori európai keresztény egyházi énekköltészet nemzeti variánsai, melyek később fokozatosan kiszorultak a „hivatalos” szertartásrendből. A Jézus élettörténetét drámai eszközökkel bemutató misztériumjátékok a polgári korszakban széttöredeztek, átalakultak, dalbetéteik és szövegegységeik pedig szervesen beépültek a karácsonyi köszöntőszokások énekrendszerébe.

1 Lásd Varga György, 43 éves szépkenyerűszentmártoni (Szolnok-Doboka) lakos énekét Lajtha 1941-es gyűjtéséből. Vö. MNT II. 1953. 646. 505. sz., valamint Kalló Rebi, 46 éves válaszüti asszony kántálóénekét, Kallós Zoltán 1953-as gyűjtéséből. Ez utóbbit lásd Erdélyi 1976. 740–741. 246. sz.

2 Lajtha 1954. 143.

3 Ortutay–Kríza 1968. 443–444.

4 Ortutay–Kríza 1968. 756.

5 Faragó 1971. 23.

A karácsonyi énekek'F6ltészet legarchaikusabb és legrátságosabb változatai érdekes módon éppen az erdélyi magyar protestáns faluközösségekben (pl. Magyarországon, Székelykeresztúron, Pusztakamaráson stb.) maradtak fenn napjainkig. A katolikus egyház különösen a XVIII. század idején határozottan megtagadta ezeket a népekeket, s ellenezte templomi előadásukat, hiszen motívumkészletük jelentős része dogmatikai szempontból már meghaladottá vált. Ugyanabban a korszakban a protestáns és az ortodox egyházak jóval nagyobb megértést, türelmet tanúsítottak a hivatalos templomi, egyházi liturgián kívül élő vallásos jellegű szokások és népekek iránt. Ez a „tolerancia” jelentős mértékben elősegítette, hogy egészen századunkig a református, unitárius erdélyi magyar és ortodox román faluközösségek olyan karácsonyi szokás- és énekköltészetet őriztek meg, ami a XVI. század előtt az egységes európai keresztény kultúra közkeletű, szerves része lehetett. A karácsonyi kántálóénekek időközben a protestáns közösségekben is folyamatosan tovább gazdagodtak, változtak. Ebben a folyamatban különösen a XVII–XVIII. századi protestáns kollégiumoknak volt jelentős szerepe. A karácsonyi kántálóénekek után mondott versek, rigmusos záradékok köszöntő és adománykérő formulái a XVIII. századi kollégiumi folklór divatos fordulatait, szókapcsolatait, jellegzetes motívumait őrizték meg napjainkig.

Az újabb kutatásoknak sűrűbb ponthálózattal következetesen fel kell tárniuk a magyar karácsonyi énekek területi előfordulását, elterjedését és variálódását. Különösen olyan magyar közösségekben kell újabb gyűjtéseket végeznünk, ahol még szervesen élnek ezek az alkotások.

Összesítenünk kell az eddig kiadott és archívumokban őrzött erdélyi szöveg- és dallamvariánsokat, hogy megbízható korpusz segítségével elvégezhesük szakszerű tipológiai és strukturalista elemzésüket.

Fel kell tárniuk, hogy ezek a szövegek és dallamok milyen kapcsolatban állnak a középkori európai keresztény egyház „hivatalos” énekanyagával, szertartásrendjével, tehát fontos feladatnak tartjuk liturgiátörténeti elemzésüket is.

Érdekes kutatási területnek ígérkezik az is, hogy ezek az alkotások régebben milyen szerepet játszottak az erdélyi magyar katolikus és protestáns közösségek életében, s milyen funkciót töltenek be napjainkban.

A magyar-román interetnikus folklórkapcsolatok tisztázása végett (a román és a magyar variánsok mellett) fel kell tárniuk és meg kell vizsgálniuk a szomszédos népek karácsonyi költészetét is. A kelet-európai vallásos jellegű közköltészet összehasonlító vizsgálatával közelebb jutunk az erdélyi kántálóénekek motívumrendszeréhez, szimbolikájához és funkciójához is. Ugyanakkor a kéziratos énekeskönyvek és apokrif szövegek vizsgálatában is számtalan kiaknázatlan új elemzési és értelmezési lehetőség rejtőzik.¹

Irodalom

¹ Nagy 1998.; Erdélyi 1998, 1999

- Alexics György
 1897 Vadrózsapör. Ethn. VIII. évf. 73–88., 184–192., 279–290., 362–377.
 1899 Texte din literatura poporană română I. București
 1905 Románok. Uránia Magyar Tudományos Egyesület. Népszerű felolvasások. Budapest, 7–8.
- Barna Gábor
 1992 A regös hagyományok földrajzi elterjedéséről. In. Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság 1. Évkönyve. Kolozsvár, 134–147.
- Bartók Béla
 1968 Melodien der rumänischen Colinde. Budapest
- Bîrlea, Ovidiu
 1981 Colindatul. In. Folclorul românesc I. București. 267–390.
- Boboc, Nicolae
 1985 Motivul premioritic în lumea colindelor. Timișoara
- Brătulescu, Monica
 1981 Colinda românească. The Romanian Colinda. (Winter-Solstice Songs). București
- Cantemir, Dimitrie
 1973 Moldva leírása. Bukarest
- Caraman, Apud Petru
 1983 Colindatul la români, slavi și alte popoare. București
- Demény István Pál
 1997 A csodaszarvas-monda. In. A magyar szóbeli hősi epika. Csíkszereda. 33–42.
- Dömötör Tekla
 1983 Paradicsom kökertjében. In. Uő. (szerk.): A népszokások költészete. Budapest. 139–145.
 1983 A népszokások költészete. Budapest
- Erdélyi Zsuzsanna
 1976 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest
 1998 Népi kéziratosaikról. Vigilia 63. évf. 12. sz. 941–951.
 1999 Glóriát énekelünk. Népi újévi énekek. Vigilia 64. évf. 1. sz. 59–62.
 1999 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus imádságok. Harmadik bővített kiadás. Pozsony
- Faragó József
 1947 Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson. In. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 8. Kolozsvár
 1962 Regölés Homoródméntén. NyIrK V. 51–56.
 1971 Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák. Bukarest
 1977 Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest
 1981 Paralele între baladele populare românești și maghiare. In. Anuarul de Folclor II. Cluj-Napoca. 147–156.
- Fochi, Adrian
 1975 Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești. București
 1984 Paralele folclorice – coordonatele culturii Carpatice. București
- Heinrich Gusztáv (szerk.)
 1905 Egyetemes irodalomtörténet. Budapest
- Istók György – Pozsony Ferenc
 1992 Lakodalom a moldvai Klézsén. Művelődés XLI. évf. 12.sz. 34–36.
- Jankovics Marcell
 1978

- A csodaszarvas-monda a csillagos égen. In. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3. Budapest. 204–211.
- Kríza Ildikó
1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest
- Lajtha László
1954 Szépkényerűszentmártoni gyűjtés. Népzenei Monográfiák I. Budapest
- Lükő Gábor
1981 Középkori mondáink variánsai a román kolindaköltészetben. In. A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai III. kötet. Budapest-Békéscsaba, 611–618.
- Magyar Népzene Tára (MNT)
1953 Jeles napok. MNT II. Kerényi György (szerk.) Budapest
- Mailand Oszkár
1890–1891 Újabb adatok a román népköltészetéhez. A Kisfaludy Társaság Évkönyve XXV. 97–98.
- Marian, Florea Simion
1904 Legendele Maicii Domnului. Studiu folcloristic. București
- Nagy Ilona
1998 Mária-legendák az apokrif evangéliumoktól a XX. századi folklórig. Ethn. CIX. évf. 1. sz. 113-145.
- Ortutay Gyula – Kríza Ildikó (szerk.)
1968 Magyar népballadák. Budapest
- Salamon Anikó
1987 Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Budapest
- Sebestyén Gyula
1902 Regösénekek és a regösök. MNGY IV–V. Budapest
- Seres András
1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Bukarest
1994 Moldvai magyar lakodalmi szokások. Néprajzi Látóhatár III. évf. 89–114.
- Szőcs János
1994 Régi csíki regösök. Honismeret XXII. évf. 6.sz. 47–51.
- Teodoresc, G. Dem
1885 Poesii populare române. București
- Vargyas Lajos
1976 A magyar népballada és Európa I–II. Budapest
- Verebélyi Kincső
1993 Arma Christi. In. A hagyomány képei. Debrecen, 72-77.
- Viciu, Alexiu
1914 Colinde din Ardeal. Datini de crăciun și credințe poporane. Din viața poporului român XXII. București